

Romantiske attityder i realistisk forkledning? : Bemerkninger til 70-åras norske "socialrealisme"

Autor(en): **Masát, András**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Beiträge zur nordischen Philologie**

Band (Jahr): **19 (1991)**

PDF erstellt am: **21.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-858347>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Rul, mit Himmelforhæng, ned!
Her er Bryllups Fryd og Fred,
Her i Saligheds Paulunen.¹⁷

Bevegelsen: rommet og tiden opphører. I stedet for nostalgi for et virkelig natur-objekt finner vi nostalgi for en enhet som aldri skulle kunne bli et partikulært nærvær. Så lenge den gjennomsyres av lengsel, så å si i sitt fravær, er verden lese-lig – som dikt; tilfredsstillelsen opphever språket og gjør tausheten til det eneste uttrykk for verden som nærvær.

På grunnlag av disse diktene synes det som om vi i Wergeland faktisk har å gjøre med en dikter som trekker sanseobjektene ontologiske prioritet i tvil – for nå til slutt å knytte an til de Mans fremstilling. Såvel naturlige ting som kunst-gjenstander synes hos Wergeland å komme til på i prinsipp samme måte, nemlig liksom produkter av en bevissthet. Såvel sjelen som verden er tekst:

Aanderne glædes ved Tilvæksten, hvergang de
skue den dydige, store
Sjel sig af Støvhammen vikle:
da vil, som Ørnen,
rystende Riim af sin Ham, den
Synden kaste, og tyde
Verdens Digt.

(«Napoleon».)¹⁸

¹⁷ WERGELAND (1918-40: I, 1, 225).

¹⁸ WERGELAND (1918-40: I, 1, 178).

ANDRÁS MASÁT, BUDAPEST

Romantiske attityder i realistisk forkledning? Bemerkninger til 70-åras norske «sosialrealisme»

Kampen om realisme – og de romantiske impulser:

70-åras norske «sosialrealisme» er det blitt skrevet mye om. Både i estetisk og literaturhistorisk-kulturpolitisk henseende er denne strømmingen blitt vurdert og diskutert i en rad tidsskrifter og artikler. Slik at det meste som kan oppnåes i et bidrag fra 1988, er vel å presisere eller gjøre oppmerksom på noen sider i den såkalte sosialrealismens bilde. Til tross for at den norske litteraturen i 1970-åra ikke har vært dominert av sosialrealismen (i allfall ikke kvantitativt¹), har debat-

¹ jfr. bl.a. DAHL (1987b: passim) eller HAAVARDSHOLM (1981: 5).

tene om sosialrealisme – og i forbindelse med den – likevel stått sentralt. Grunnen til dette var blant mangt annet vel også at denne nye litteraturen reiste mange viktige teoretiske spørsmål som i Norge ikke hadde vært diskutert tilstrekkelig før. Etter Profil-modernismen, i søken etter en mer samfunnstilvendt og engasjert litteratur ble kravet om en ny realisme sterkere og sterkere. Denne «kampen om realismen»² preget også sosialrealistene. Kunstneren skulle bli «folktribun»; paroler som «skriv for folket», «litteraturen skal tjene folket» osv. indikerte at etter deres oppfatning skulle de såkalte realistiske skrivemåter bli prioritert. Men nettopp deres «realisme» signaliserte teoretiske mangler i realismebegrepet. Forenklet kan det nemlig sies at sosialrealismen ble forstått som en fra en venstrerettet politisk plattform gjennomført, engasjert litteratur, hvor «realisme», det siste leddet i det sammensatte ordet betydde først og fremst en tradisjonell, «virkelighetstro» skrivemåte som ofte nærmet seg dokumentaristiske (eller snarere: kvasidokumentaristiske) holdninger, hvor AKP/m-l/s maoistiske framtdisvisjon ble framstilt som virkelighet. Derved oppsto en didaktisk litteratur, knyttet til et naivt, forenklet, utopistyrte revolusjonsbilde. Derfor hadde 70-åras sosialrealisme røtter både i opplysningstidens rasjonalisme og en ideell utopistisk tenkning³ som innebar både realistiske og romantiske attityder. Disse trekkene trer fram i de enkelte verkene i sin dobbeltbunnethet, likevel vil jeg i det følgende gjerne holde dem adskilt, med vekt på de romantiske attitydene, fordi jeg går ut fra at det er disse elementene som dominerer i denne litteraturen.

Vi nevnte før at så som 70-åras hele litteratur ble også sosialrealismen preget av søken etter en aktuell, tidsmessig realisme, mens vesenet og framgangsmåtene til denne moderne realismen hverken i teori eller i praksis ble entydig definert. Vel uttrykte stikkordet «folkelig» en streben etter å bli virksom blant det tiltenkte publikum, dvs. for den for forfatterne nokså imaginære arbeiderklassen, men ved sosialrealismens realisme forsto man ikke noen nye skrivemåter. Tvert imot: forfatterne overtar bevisst den borgerlige realismens klassiske mønstre for å kunne påvirke det nye publikum (f.eks. etterligner konfliktmønstrene i de sosialrealistiske verkene ofte utviklingsromanens struktur). Slik ser det f.eks. Dag Solstad:

Faktum er at de fleste litterære mesterverk som har hatt noe som helst innflytelse innafor arbeiderklassen, er verk som er skrivi av folk som har overtatt den borgerlige realismen, og gitt den et nytt innhold, et nytt tema, og ei ny innretning, og også en helt ny livsfølelse, proletariatets, uaktet dette er skrivi innafor en form som borgerskapet har utvikla.⁴

Slik lander man igjen ved en tradisjonell realisme, ved «innholdisme», i en estetikk som akkurat disse forfatterne bekjempet omkring 1966–69, i Profil-modernismens teori og praksis.

² Dette var tittelen på en artikkel i *Kontrast* 2–3/1977, jfr. FINSLO (1977).

³ jfr. bl.a. HAAVARDSHOLM (1981: 6).

⁴ SOLSTAD (1981: 231).

Men i og med at denne litteraturen skulle tjene politiske formål, gjorde også romantiske attityder seg gjeldende fra begynnelsen av. De politiske forestillingene var nemlig knyttet til et utopimønster, til idealisering av fjerne ideer, levemåter, jfr. f. eks. Dag Solstads *Arild Asnes 1970*: «Han lengtet mot Kina og de kinesiske elvene. Romantikk. Ja. Romantikk, og derfor umulig.»⁵

Blant litteraturforskerne reiste Otto Hageberg i *Samtiden* 3/1979 spørsmålet: «Romantikk eller realisme?» og hevdet at «det som meir dominerer det litterære biletet er ein brei romantisk straum. Den er dels forkledd som realisme, men berre dels.»⁶ Asbjørn Aarseth er i sin artikkel «Romantikk og modernisme i norsk fiksjonsprosa 1945–1985» ikke innforstått med betegnelsen «sosialrealisme»: «Selv vil jeg foretrekke en mer nøytral betegnelse, for eksempel dongeriprosa, eller kanskje helst sosialromantikk»⁷ og begrunner det slik: «En klar tendens til idealisering, heroisme og skjematisk samfunnskritikk kan anføres til støtte for en slik begrepsbruk.»⁸

Både Hageberg og Aarseth er jeg i prinsippet enig med og i det følgende vil jeg gjerne påpeke noen generelle holdninger, trekk som indikerer de romantiske røttene, for å komme til noen konklusjoner etterpå.

Romantikk for borgere — realisme for AKP/m-l/ere?

Det er påfallende at nesten alle verker er preget av en *lengsel bort* fra det bestående samfunnet, fra nåtiden, fra verdenen omkring. Nåtidens nøkterne, rasjonalistiske, hverdagslige for ikke å si grå samfunn (dvs. det sosialdemokratiske Norge) byr ikke på noen mulighet til å engasjere seg. Er Arild Asnes' lengsel etter Kina, etter det fjerne og vel å merke uoppnåelige landet ikke den samme lengselen som den romantiske kunstneren i det 19. århundre hadde; lengselen bort fra det borgerlige liv, fra karrieren, fra å bli «samfunnsborger» som «gymnaslærer Pedersen» sier det senere?⁹ Dette skjer parallelt med et nostalgisk tilbakeblikk på fortiden dvs. tiden med den historiske sjansen (= 1945) og en framtidrettet optimisme f.eks. i Solstads *25. septemberplassen*¹⁰. Et sentralt trekk er herved at fremtidsvisjoner om et fjernt og ideelt samfunn blir synlige som bare delvis eller bare i begynnelsen entydige utopier. I handlingsforløpet, innenfor en spesiell samfunnsutvikling, blir disse nemlig framvist som reelle muligheter, dvs. «realistiske». Men de som ikke var med på det maoistiske partiets politiske (voluntaristiske) program oppfattet disse trekkene i handlingsstrukturen som usann ønsketenkning, i samsvar med en revolusjonsromantikk. Her ble den estetiske resepsjonen i en viss grad avhengig av mottakerens poli-

⁵ SOLSTAD (1974a: 16). På lignende måte ser Haarvardsholm det i sin artikkel i *Dyade*: HAAVARDSHOLM (1983).

⁶ HAGEBERG (1979: 3).

⁷ AARSETH (1986: 50).

⁸ AARSETH (1986: 50).

⁹ SOLSTAD (1982: 20).

¹⁰ SOLSTAD (1974b).

tiske plattform: er den tilsynelatende realistisk dokumenterte virkeligheten «sann», troverdig eller kan den bare aksepteres som romantisk utopi eller virkelighetsflukt? En kunne parafrasere Arild Linnebergs artikkel om Garborgs *Haugtussa*¹¹: Romantikk for borgere (dvs. sosialdemokrater) – realisme for AKP/m-l/ere? Men dette ville bety at innhold og form skulle betraktes adskilt og jeg går selvfølgelig inn for å se kunstverket i sin helhet, som litterært fenomen med spesielle litterære fremgangsmåter. Derfor er det nødvendig å undersøke videre aspekter i verkenes komplekse struktur. Ser en så nærmere f.eks. på revolusjonens bild blir det klart at dette er knyttet til en slags *folkemystikk*. Nasjonalromantikkens tid i Norge i det 19. århundre var preget av en vending mot folket hvor begrepet «folk» var flertydig, ofte mystisk uklart og idealiserende. Dette ga plass for en bonderomantikk dvs. et svermeri ovenfra, fra borgernes, fra embetsfolkets side. Slike trekk kan skimtes i sosialrealistenes svermeri for arbeiderklassen, for folket som de ikke visste mye om. Denne begeistringen for en fjern, fremmed klasse var på samme måten uvitende og virkelighetsfjern som borgernes bonderomantikk i det 19. århundre. Arild Asnes tenker slik: «Å oppspore den norske arbeiderklasse, en ferd inn i ukjent terreng, den intellektuelle i knebukser og tropehjelm gjennom virkelighetens jungel . . .»¹²

Til denne folkemystikken knyttet seg det kanskje mest sentrale problemet, nemlig *individ versus kollektiv*. Etter Profilmmodernismens utpreget individualistiske problemstillinger skulle nå kollektivet plasseres i fokuset. Denne vending mot det kollektive betyr for Arild Asnes f. eks. ikke bare avkall på hans intellektuelle problemer, men rett og slett personlighetsutslettelse; enda sterkere virker det for gymnaslærer Pedersen i hans tilbakeblikk. I motsetning til romantikkens individdyrking får «av-individualisering» en sentral rolle: realismens krav på et omfattende samfunnsbilde skal gjennomføres på denne måten. Men individet underkaster seg her visse oppførsels- og tankeklisjéer for å kunne tilhøre en etterlengtet og samtidig fryktet, hemmelig og nesten uoppnåelig liten krets – for ikke å si sekt – som på ingen måte er representativ for et større fellesskap eller samfunnet i sin helhet. Istedenfor å gi et realistisk samfunnsbilde blir verden inndelt i to grupper: i «samfunnsborgere» (jfr. Gymnaslærer Pedersen) og i «revolusjonære». Dette minner sterkt om romantikkens inndeling i de «*innviedes*» og «*uinnviedes*» grupper, hvor den ensomme outsideren blir innviet og får kontakt med en hemmelig, for de uinnviede neppe synlig eller tilgjengelig krets. Gymnaslærer Pedersen, 70-åras «typiske» helt, flykter fra sosialdemokratiske reflekser (forstått som individets forsvar mot integrering) til en «kollektiv» verden. Men som før nevnt representerer denne verden ingenlunde et større fellesskap, snarere en fåtallig minoritet, en entusiastisk (fanatisk?) og *eksklusiv* gruppe. Slik blir hans personlighetsutslettelse etter mitt skjønn en absurd fortsettelse av den romantiske/modernistiske individualismen. «Jeg ville ikke være en hvit mann. Jeg gjør alt for ikke å være en hvit mann»¹³ – sier Pedersen i boka.

¹¹ LINNEBERG (1979).

¹² SOLSTAD (1974 a: 27).

¹³ SOLSTAD (1982: 280).

Avkallet på individuell autonomi som han gir frivillig og reduserer konsekvent ad absurdum har paradoksalt nok mye av en tilslørt, *absurd individualisme* i seg. Arild Asnes, Pedersen og mange figurer skiller seg ut fra de andre, dvs. den sosialdemokratiske «massen», fra de «uinnviede» akkurat ved sin beslutning. Å kunne handle annerledes, dvs. å reagere ikke intellektuelt/individuell, betyr for Pedersen nettopp individets tankefrihet; å kunne bli annerledes blir et bevis for individets uinnskrenkede muligheter. I 80-åra slutter dette intellektuelle eventyret (eller denne intellektuelle ekspedisjonen, jfr. sitat fra *Arild Asnes 1970* fra før), og med en flom av tilbakeblikk og erindringer lander sosialrealismens forfattere hos seg sjøl igjen, ofte selvmytiseringen nær. Ringen slutter seg.

Individets særegne (kvasi-)utvikling foregår vanligvis slik at det må overvinne resignasjon, intellektuell skepsis, ensomhet og fremmedfølelse og overta de innviedes optimistiske framtidstro, troen på forandring og negasjonen av individuelle, intellektuelle problemstillinger. Det blir en overgang ikke bare fra et forholdsmønster til et annet, men fra et verdisystem til et annet, fra en kulturkrets til en annen. Herved blir også visse forsvarsmekanismer synlige. Disse gjenspeiles ikke bare i handlingsstrukturen (jfr. f.eks. retardasjonene i figurenes «utvikling»: helten kan ikke bestemme seg, osv.), men på det stilistisk-retoriske planet også. I mange romaner er det et dobbeltperspektiv som gjør seg synlig på den måten. Kvasirealismens pseudoobjektive og nøkterne beretning (og didaktikk) blir ofte avbrutt eller fortrent av individets følelser og reaksjoner. Slik er det individet som til sist står i midtpunktet med sin skepsis, redsel, tvil, lengsel eller begeistring og ikke den allvitende beretteren fra den klassiske realisms tid. Også stilistisk blir en dobbeltstruktur synlig som altså samtidig vitner om realistiske og romantiske impulser.

Individets sentralstilling gjenspeiles ofte slik at en har med en «*intellektuell metalitteratur*» å gjøre, som Otto Hageberg påpeker i den nevnte artikkelen sin.¹⁴ Jeg synes at det heri ligger viktige signaler for en organisk sammenheng mellom Profil-modernismens bestrebelse og 80-åras (delvis allerede 70-åras) metaromaner, deres lek med å skrive litteratur i litteraturen, med de essayistiske genreoppløsningene og med postmodernismens forskjellige uttrykksformer.

Det skulle være lett å fortsette med å påpeke romantiske impulser og holdninger i sosialrealismen. Men jeg vil gjerne sammenfatte og formulere noen konklusjoner.

Hva slags vitnesbyrd bærer de romantiske attitydene?

Etter Profil-modernismen førte ønsket om en fornyelse av litteratur og litterær offentlighet bl.a. til den såkalte sosialrealismen. Det første bindeleddet i denne betegnelsen, «sosial», burde signalisere viljen til å overvinne individuelle problemstillinger og til å bli sosialt og politisk engasjert, mens det siste leddet «realisme» skulle indikere virkelighetstro skrivemåter. Jeg synes: Hva den egentlige

¹⁴ HAGEBERG (1979: 5).

hensikten enn var, virket betegnelsen «sosialrealisme» villedende og fungerte som en slags trojansk hest; med tomme paroler som «skriv for folket» o.l. ble estetiske forsvarsmekanismer for en tid avverget og det ble en voluntaristisk vulgærmaterialistisk og derfor *anakronistisk* estetikk levendegjort og smuglet inn i norsk litteratur like etter at modernismens nokså forsinkete resepsjon stort sett hadde begynt og sjansene for å fornye litteraturen virkelig var gitt. Man kan gjerne kalle denne praksisen «naivitets estetikk»,¹⁵ men det var etter mitt skjønn en mer eller mindre ubevisst *flukt fra mer kompliserte estetiske problemstillinger* og praktiske vansker. Det var lettere å følge en forenklet estetikk og dens bombastiske paroler enn å ta hensyn til reelle estetiske og historiske prosesser (eller å ta konsekvenser av debattene ført f.eks. i Polen og Ungarn i 60-åra om den «sosialistiske realisme», etter avstaliniseringen på kulturelt område). Manglende informasjon og manglende historisk erfaring ble til og med glorifisert og forherliget gjennom en «romantisk» tolkning av et utopibilde: verkene gikk inn for en overvinnelse av intellektuell skepsis, rasjonalisme, tvil og forsvarsformer for integritet. Slik sett synes jeg at det også var en god del tilslørt *irrasjonalisme*, ikke bare naivitet, som gjorde seg gjeldende. Romantiske attityder jeg har fremvist vitner også om dette.

Men i en undersøkelse av romantiske holdninger må også et annet aspekt nevnes. Det henger sammen med grunnen til at sosialrealismen i en høy grad ble akseptert i den litterære offentligheten. Det var mange grunner og jeg vil her bare nevne noen av dem. Litteraturens politisering og historiske begivenheter mot slutten av 60-åra bidro til at en strømning med en ultraradikal, venstrerettet plattform *måtte* bli møtt med politisk velvilje. Men en meget viktig grunn har her sikkert vært spesielt norsk. Som Geir Mork påpeker i sin interessante artikkel i *Samtiden* 1985/5¹⁶ var sosialrealismen et forsøk – kanskje det siste forsøket på å bekjempe kunstens autonomisering, å overvinne kløften mellom kunst og samfunn i det moderne samfunnet; og dette på premisser som kunne kalles romantiske. Og selv om modernisme eller snarere avantgarde representerer et lignende forsøk, har sosialrealismen et motsatt utgangspunkt gjennom sine tradisjonelle skrivemåter. Akkurat derfor, på grunn av en ideell tenkning og tradisjonell skrivemåte kunne den få et så forbausende stort omfang: den norske litterære tradisjon kunne akseptere denne bedre enn de modernistiske forsøk.¹⁷ Jeg synes at sosialrealismen er et fenomen som med sitt omfang vitner om en utakt, en skjebnesvanger forsinkelse i den litterære offentligheten (og i dens mottakelsesevne) i 70-åras Norge. Grunnen til dette ligger etter mitt skjønn først og fremst i den forsinkede integrasjon av avantgarden som kunne ha beri-

¹⁵ BERGE (1976: 33).

¹⁶ MORK (1985).

¹⁷ Mork mener: «Det herskande kravet var jo at kunsten skulle være forståeleg, delvis også nyttig. Nå har vi sett at dette nyttekravet blei formulert på eit nytt grunnlag. Dermed kunne ein knytte seg til krav om det forståelege som vel aldri har vore skikkeleg utfordra på norsk grunn, sjølv om vi frå Ibsen har hatt ei rekke forfattarar som gjennom verka sine har motstått slike krav.» MORK (1985: 47).

ket og modernisert den klassiske borgerlige realismens skrivemåter. En tidligere og omfattende resepsjonsprosess kunne ha signalisert problemene ved sosialrealismen før og ville ha reist spørsmålene om en engasjert litteraturs muligheter og framgangsmåter, og om litteraturens integritet og spesifisitet.

Hensikten ved å peke på noen av de romantiske attitydene var ikke å plassere sosialrealismen i en «realistisk» eller «romantisk» bås. Og dette ikke bare fordi visse holdninger i disse to grunnstrømningene alltid i en viss grad gjør seg gjeldende i hver litterær bevegelse; heller ikke fordi det er lett å observere et spesielt samspill mellom romantiske og realistiske attityder i sosialrealismen. Det gjaldt her å framvise at «sosialrealisme» er et *villedende* begrep for en sneversynt estetikk og at en ikke må la seg lure av en olik begrepsbruk. Men det viktigste var her likevel å påpeke at istedenfor å bruke merkelapper som «romantisk» eller «realistisk» burde man beskrive verkene hver for seg i sin kompleksitet, konkret og fordomsfritt. Sosialrealismens periode var nemlig på ingen måte en enhetlig prosess. Generaliserende bemerkninger som jeg har gjort her er vanligvis aldri brukbare for en adekvat forståelse av de enkelte verkene. Mine bemerkninger tilslører også at det nettopp ved denne litteraturen er meget viktig å legge merke til forskjellen mellom manifeste, uttalelser, teoretiske avhandlinger og forfatterpraksis.

I det hele tatt synes jeg sosialrealismen og debattene omkring den likevel var uunngåelige; det var nødvendig å gå inn i denne blindgaten for deretter å kunne fortsette med eksperimenteringen av nye uttrykksformer og muligheter. Når Jan Kjærstad i 1988 skriver det følgende om forfatterens og romanens muligheter, synes jeg det er delvis den konkrete konsekvensen for en ny generasjon av bl.a. sosialrealismens litterære forløp i 70-åra:

Men dette at forfatteren er forvist fra prekestolen, kan like gjerne betraktes som en frigjøring. Man må igjen ta plass på torget og opptre i konkurranse med alle de andre og høyrøstede tilbudene. Det innebærer et imperativ om besinnelse og nytenkning på romanens egenart og styrke.¹⁸

¹⁸ KJÆRSTAD (1988: 40).

TORSTEN RÖNNERSTRAND, GÖTEBORG

Attityder till språket i romantik, modernism och postmodernism

Debatten om den litterära postmodernismen har ofta kretsat kring dess inställning till språket. Ett av de verk som i särskilt hög grad kommit att präglade diskus-